

ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА — 110 років ДОСЛІДЖЕНЬ

Статтю присвячено огляду головних досягнень у дослідженні трипільської культури за 110 років з часу її відкриття В.В. Хвойкою.

Трипільська культура як феномен європейської праісторії

Роком відкриття трипільської культури умовно вважають 1893 р., коли В. Хвойка на Кирилівських висотах у Києві, крім всесвітньо відомої палеолітичної стоянки, відкрив сліди неолітичної епохи. Ці знахідки надихнули його на пошуки пам'яток цієї доби навколо Києва і привели до розкопок кількох поселень поблизу містечка Трипілля, яке й дало назву одній із найяскравіших культур у праісторії Європи (Черняков 1993, с. 5—18).

Отже, відкриття і назва трипільської культури пов'язані з Київщиною та дослідженнями київського археолога В. Хвойки. З кінця ХХ ст. вживають термін «культура (культурна спільність) Трипілля—Кукутень», оскільки ці дві культури визнані феноменом давньої історії Карпато-Балкано-Дніпровського регіону доби енеоліту. Проте територія, на якій була поширена трипільська культура, від часу її відкриття і до сьогодні завжди належала різним державам, імовірно, саме це спричинило появу трьох назв: Кукутень — у Румунії, мальована кераміка — у Галичині та на Буковині і трипільська культура — на Поділлі та Київщині. Наприкінці ХІХ — початку ХХ ст., коли культуру Кукутень, поширену від Карпатських гір до р. Прут, почали вивчати в Румунії (Петренку-Дымбовица 1984, с. 11—16), аналогічні пам'ятки було відкрито на теренах двох імперій — Австро-Угорської та Російської. Здається, це було вирішальним чинником історії дослідження трипільської частини трипільсько-кукутенської спільноти, тому що переважна частина трипільської території на сучасній мапі від Дністра до лівобережжя Дніпра зосереджена на теренах незалежної України, територію якої наприкінці ХІХ — першій половині ХХ ст. було поділено між кількома державами. Частина трипільської ойкумени, менша за площу, але не за значенням для дослідження, зосереджена у Молдові. Перебування у складі республік Радянської імперії — нині незалежних держав, спричинило спільну для пам'яток Украї-

ни та Молдови назву — трипільські, хоча з огляду на культурологічні визначення, останні мають належати до кукутенської частини Трипілля—Кукутень.

Потрібно зауважити, що столітній ювілей культури Кукутень досить широко, на державному рівні, відзначали у Румунії, з-поміж інших заходів скликавши міжнародну конференцію, у президії якої був присутній керівник держави Н. Чаушеску (*La civilization...* 1987). В Україні заходи, присвячені століттю досліджень трипільської культури, були дещо скромнішими, у тому сенсі, що майже не отримали резонансу за кордоном, а друком вийшла лише частина матеріалів, напрацьованих з цієї нагоди трипіллязнавцями. Єдине наукове видання — один номер журналу «Археологія», присвячений 100-річному ювілею відкриття трипільської культури (Археологія 1993). З нагоди 110-ї річниці відкриття трипільської культури очікується вихід друком матеріалів міжнародної конференції у Тальянках, присвяченій цій даті. Отже, можна вважати, що питання історії розвитку трипіллязнавства в Україні є актуальним, воно фактично стало окремою галуззю первісної археології і досі належним чином не вивчене. До того ж, у численних оглядах, присвячених вивченню Трипілля за радянських часів, наголошувалося на дослідженнях саме радянських фахівців, а праці «дореволюційних» та «буржуазних» археологів, як правило, згадувалися побіжно як методично незрілі або лишалися поза увагою.

До казусів імперського минулого можна віднести й практику, можливо, і не дуже важливу по суті, але досить показову: транслітерацію з російської, а не з української мови назви культури «Трипілля» у мовах, які користуються латиницею, — від «*La ceramique Tripolienne*», виданої Т.С. Пассек у 1935 р., до тому Балтійсько-Понтійських студій «*The western border area of the Tripolye culture*», що вийшов друком у 2000 р.

Матеріали для висвітлення історії вивчення Трипілля можна відшукати насамперед у статтях, присвячених підсумкам праці археологів в Україні з нагоди різних ювілеїв. Значні та змістовні історіографічні огляди подано в працях

Т. Пассек (Пассек 1949, с. 7—21), С. Бібікова (Бибиков 1953), К. Черниш (Черниш 1982). За останні десятиріччя з'явилося чимало статей, присвячених «дореволюційним» та «буржуазним» археологам, які працювали в Україні й вивчали трипільську культуру. Майже неінформативними для нашої теми виявилися монографії про розвиток радянської археології В. Генінга (Генинг 1982) та Л. Клейна (Клейн 1993), тому що вони висвітлюють переважно розвиток теоретичних аспектів археології. В. Генінг підкреслює, що, на відміну від переважної більшості робіт, де «историографический анализ понимается узко, в справочно-библиографическом плане, когда все сводится к перечню открытий и находок», його «Очерки» присвячені саме «анализу исследовательской практики, оценке методологического подхода» (Генинг 1982, с. 8). Можна відверто констатувати, що трипільська археологія в Україні не мала відношення до аспектів археологічної науки того періоду, який досліджується В. Генінгом. До назви праці Л. Клейна, здається, варто додати «Феномен советской археологии в уяві Л.С. Клейна», оскільки фактично з цієї монографії, яка переважно презентує археологію Москви та Ленінграда, а не всього Радянського Союзу, виходить, що археології в Україні не існує, звісно, крім випадків, коли знаних фахівців засилають на підмогу відсталій провінції (Клейн 1993, с. 66). На відміну від В. Генінга, який знайомить читача з проблемами, дослідженими у його праці, Л. Клейн претендує на осмислення радянської археології як явища (феномену) у світовій науці. Назва його монографії вводить в оману читача, особливо західного, не обізнаного з археологією Радянського Союзу, адже її присвячено практично тільки теоретичним розробкам в археології, а крім того, написано із зухвалих позицій снобізму та імперських амбіцій.

Здається, настав час об'єктивно проаналізувати більш ніж столітній шлях нагромадження знань про трипільську культуру в Україні. Слід підкреслити, що ми намагалися уникнути використання терміна «український археолог», а якщо і вживаємо його, то маємо на увазі не належність дослідника до українського етносу, його громадянство або мову, якою викладено його дослідження, а тільки те, що праці його стосуються пам'яток, розташованих на теренах сучасної України. До речі, саме аналіз трипільської археології демонструє своєрідний «інтернаціонал». Цій культурі присвячені праці фахівців з різним громадянством і багатьох національностей: чехів, поляків, німців, австрійців, євреїв, угорців, британців, росіян і, звісно ж, українців. Дослідження власне українських старожитностей викладено українською, російською,

польською, німецькою, французькою, англійською. Саме аналізу цього надбання кількох поколінь археологів ми і присвятили своє дослідження.

Трипільська культура на теренах двох імперій

Австро-Угорщина. Перші відкриття. За даними Т. Пассек (Пассек 1949, с. 7), найдавніші знахідки трипільської культури Подніпров'я з колекцій Державного історичного музею у Москві датуються 1854 р.

Першим, хто звернув увагу на трипільські пам'ятки Галицького Поділля, які тоді, зрозуміло, ще не мали такої назви, був А. Шнайдер. Він склав реєстр 65 археологічних пам'яток, виявлених чи обстежених ним на Борщівщині (Крушельницький 1998, с. 85). У 1874 р. тут проводив розкопки А. Кіркор (Крушельницька, Бандарівський 1998, с. 74), який у 1876 р. в печері Вертеба, поблизу Більча Золотого, знайшов трипільські старожитності. Згодом він досліджував трипільське поселення в с. Васильківці (Kirkor 1887). У 1878 р. А. Шнайдер відкрив поселення в Кошилівцях, але вважав його місцем римського табору (Пастернак 1961, с. 223). У 1877 р. археологи з Кракова І. Коперницький та В. Пшебиславський (останній був опікуном археологічних пам'яток Поділля та Покуття за часів Австро-Угорської імперії) вели дослідження в Городниці (Kopernicki 1878). У 1889—1892 рр. Г. Осовський (Ossowski 1890), який був за фахом ще й геологом, досліджував поселення у Заліщицькому, Борщівському та Гусятинському повітах Східної Галичини, розкопував поселення біля Васильківців, детальніші розкопки провів у Більчі Золотому, у Вертебі та біля парку, де виявив два шари трипільської культури. Скупчення випаленої глини вчений вважав поховальними спорудами. Г. Осовський на високому професійному рівні виконав план печери Вертеба (Сохацький 1998, с. 76—77). Таким чином, біля Більча Золотого було простежено три фази розвитку культури мальованої кераміки. Поселення в парку було досліджене у 1899 р. В. Деметрикевичем, який вважав обпалені конструкції рештками жител (Demetrykewice 1900).

Розкопки у Кошилівцях у 1908—1911 рр. провів археолог зі Львова К. Гадачек, який згодом видав матеріали досліджень з альбомом ілюстрацій і фотографіями знахідок (Nadacek 1914).

На Буковині у 1893 р., у той самий час, коли В. Хвойка відкрив перше поселення трипільської культури у Подніпров'ї, Р.-Ф. Кайндль, профе-

сор університету в Чернівцях, розпочав розкопки «Буковинської Трої» — поселення з мальованою керамікою біля с. Шипенці (Фрунчак, Фантух 1998, с. 90). Він уважав знайдені ним глиняні обпалені залягання руїнами жител.

У 1911 р. М. Гімнер провів розкопки на Уманщині у Попудні та П'янішкові. Матеріали цих досліджень, виконаних на високому методичному рівні, було видано вже після загибелі М. Гімнера під час Другої світової війни (Gimner 1993).

Так виглядає стислий перелік досліджень трипільської культури наприкінці XIX ст. на землях України, які входили до складу Австро-Угорської імперії. У згаданих працях археологів цього регіону знайдені старожитності культури мальованої кераміки були визначені як «домікенські», а отже, вони посіли належне місце серед європейських старожитностей. Було зроблено перші стратиграфічні та хронологічні спостереження. Виникла дискусія щодо інтерпретації скупчень обпаленої глини як поховальних споруд (Г. Осовський) або жител (В. Деметрикевич, Р.Ф. Кайндль, К. Гадачек). Накопичені під час перших розкопок джерела стали базою для подальших розкопок і досліджень культури мальованої кераміки.

Російська імперія. Відкриття і дослідження В. Хвойки. Досягненням В. Хвойки вважають визначення відкритих ним наприкінці XIX ст. на Київщині пам'яток як таких, що належать окремій неолітичній культурі, а також зіставлення з ними матеріалів, знайдених в інших регіонах сучасної України. Він «выделил их в особую тему для научного исследования и определил огромное значение трипольской культуры среди остальных древностей Восточной Европы» (Пассек 1949, с. 7). Розібратися у науковій спадщині В. Хвойки, присвяченій вивченню Трипільля, не таке просте завдання, як здається на перший погляд, адже методика археологічних досліджень та фіксації матеріалів на той час тільки формувалася, а В. Хвойка не був у перших лавах цих розробок. Досить нагадати, що проблемою є встановлення, з якої саме пам'ятки походять ті чи інші знахідки. Хронологію щодо розкопок В. Хвойки у Подніпров'ї намагався з'ясувати М. Відейко (Видейко 1982, с. 12—14). Матеріал про першу знахідку решток неолітичного поселення у 1893 р. на Кирилівських висотах був опублікований В. Хвойкою лише у 1899 р. поряд з даними про розкопки 1876—1878 рр. біля Трипільля, Верем'я, Жуківців, Щербанівки. Результати перших досліджень неолітичної культури трипільського типу В. Хвойка оприлюднив у доповіді на XI Археологічному з'їзді, який відбувся у 1899 р. у Києві. Учасники з'їзду відвідали місця розкопок В. Хвойки. Можна вва-

жати, що відтоді бере свій початок традиція польових семінарів на поселеннях трипільської культури. Крім того, працювала археологічна виставка, на якій було репрезентовано знахідки культури мальованої кераміки В. Пшебиславського, матеріали, знайдені В. Хвойкою в околицях Трипільля, а також, щоправда у розділі «Скіфські старожитності», речі із зібрання Ю. Абази біля м. Шпола на Звенигородщині. У праці «Каменный век Среднего Приднепровья» (Хвойка 1899) знахідки з київських землянок було віднесено до «культури В», яку В. Хвойка вважав примітивнішою, а тому і старшою, ніж «культура А», до якої віднесено матеріали розкопок поблизу Трипільля. Назва «трипільська культура» з'явилася в праці В. Хвойки, присвяченій розкопкам 1901 р. неподалік Канева та Ржищева (Хвойка 1904). У 1909 р. В. Хвойка досліджує на Поділлі поселення Крутобородинці (Хвойка 1909). За його даними, всього було отримано матеріали з понад 500 об'єктів трипільської культури (Хвойка 1905). Інтерпретацію цих матеріалів було зроблено В. Хвойкою у кількох узагальнювальних працях (Хвойка 1913). Дослідник вважав, що трипільські старожитності залишили пращури слов'ян — арійські племена. Вони мешкали у землянках, подібних до київських, ховали небіжчиків у складних глиняних спорудах у супроводі численого інвентарю, після спалення яких залишалися «площадки» (термін уведений В. Хвойкою). Це були перші землероби на теренах Середнього Придніпров'я, автохтонне населення, культура якого формувалася під впливом цивілізації Давнього Сходу. В історіографічних оглядах, присвячених трипільській культурі, іноді зауважують, що «заклучения (В. Хвойки) оставались господствующими длительное время» (Пассек 1949, с. 8). Утім, це не зовсім так. Безперечно, науковий авторитет В. Хвойки був великий, але деякі його положення викликали дискусії, які й досі не вщухають. Найважливішою проблемою трипільствознавства стала інтерпретація площадок як поховальних комплексів. Не всі дослідники — сучасники В. Хвойки поділяли його погляди і вважали площадки рештками жител, наприклад В. Городцов (Городцов 1899), а Ф. Вовк припускав, що деякі з них є залишками керамічних горнів (Волков 1900, с. 131), такої самої думки були В. Антонович та К. Маєвський. Це мало значення не тільки для уявлення про житлобудування трипільців, адже В. Хвойка використовував аргумент про обряд кремації для віднесення трипільців до арійської раси (Хвойка 1899; Хвойка 1906, с. 803—812). Не всі погоджувалися з тим, що трипільці — тубільне населення Середнього Подніпров'я. Критикували і методику польових досліджень В. Хвойки, наприклад М. Біляшевський. Не всі знахідки,

здобуті під час розкопок, були опубліковані. Але незаперечним є факт, що саме В. Хвойка зробив найвагоміший внесок у розкопки та дослідження трипільської культури наприкінці XIX — початку XX ст.

Не сприяло науковим дослідженням і те, що В. Хвойка, проводячи розкопки переважно за гроші меценатів або Імператорської Археологічної комісії, вимушений був розраховуватися з ними знахідками або продавати їх для отримання коштів на нові польові дослідження. Саме таким чином чудові розписні посудини, статуетки та інші речі стали окрасою колекцій Імператорського Ермітажу та Імператорського Російського історичного музею у Москві. Все ж таки більшість матеріалів трипільської культури, здобутих на українській землі, залишилася на Батьківщині та стала основою експозиції уже згаданої виставки у Київському музеї старожитностей і мистецтв (нині Національний музей історії України), одним із засновників та головним хранителем якого був В. Хвойка.

Одне з визначних місць в історії вивчення трипільської культури належить Ф.К. Вовку. У доповіді на міжнародному конгресі в Парижі дослідник розглянув трипільську культуру в контексті європейського неоліту, висловив думку про призначення трипільських глиняних споруд і висунув ідею східного (з Давнього Сходу) походження Трипілья (Vovk 1900—1902, р. 401—404). Перший розділ його дослідження трипільських пам'яток Київщини, Галичини, Буковини й Румунії було видано у збірці Наукового товариства ім. Т. Шевченка (Вовк 1905, с. 1—27). Це була частина монографії, яку автор не встиг завершити за життя. Ще одну частину її підготовлено до друку і видано М.Я. Рудинським у збірці Кабінету антропології ім. Ф. Вовка (Вовк 1928, с. 9—30).

Дореволюційні дослідження трипільських пам'яток та погляди археологів початку XX ст. Археологічні дослідження на Поділлі наприкінці XIX — початку XX ст. пов'язані з розвідувальними роботами Е. Сіцінського та створенням ним археологічної карти, у виданні якої у 1920-ті рр. було позначено 30 трипільських пам'яток (Сіцінський 1927). Перші розкопки трипільського поселення тут провели біля с. Кринички В. Антонович та Ч. Зборовський у 1891 р. У 1909—1913 рр. С.С. Гамченко розкопував поселення Кринички, Коритне та пам'ятки біля Саврані. Зауважимо, що переважна більшість знахідок потрапила до «двох столиць» Російської імперії. Дані розкопок були частково опубліковані вже у 1920-ті рр. (Гамченко 1926; Макаренко 1926).

На Черкащині дослідження трипільських поселень наприкінці 1880-х — початку 1890-х рр. проводив о. Василь Доманицький (Доманицький

1889; 1902). У 1900 р. у Колодистому працював М. Біляшевський (Беляшевский 1901). Здійснюючи розкопки на високому методичному рівні, з ретельною фіксацією у польовій документації, він висловив думку, що трипільські площадки — не рештки поховального ритуалу, а залишки домівок від жител. Потім цю думку розвинув у своїх працях Є.Ю. Кричевський, а згодом і Т.С. Пассек. Розкопки трипільського поселення та курганів неподалік с. Колодисте провів О. Спицин, який застосовував методику досліджень траншеями різної ширини. Він, на відміну від В. Хвойки, вважав площадки рештками жител (Спицын 1904).

У Бессарабії розкопки поселення Петрени проводив Е. фон Штерн. Велике значення для трипільознавства на початку XX ст. мали їх інтерпретація та порівняння з європейськими старожитностями. Е. фон Штерн також вважав трипільську культуру домікенською і відносив її до широкого кола культур Середземномор'я. Площадки він інтерпретував як поховальні споруди (Штерн 1906).

У 1916 р. розкопки поселення Сушківка на Уманщині розпочала В. Козловська (Козловська 1918).

М. Біляшевському належить ініціатива постановки та порушення питання про необхідність розробити досконаліші методи відкриття, спостереження та фіксації пам'яток трипільської культури (Курінний 1926, с. VII).

На початок XIX ст. припадає перша спроба створення класифікації трипільських фігурок, яку розробила О. Скриленко (Скрыленко 1905).

До дискусії про призначення трипільських площадок після виступу на XI з'їзді В. Хвойки долучився В. Городцов, який вважав їх руїнами будинків (Городцов 1900).

Було зроблено перші спроби етнічної ідентифікації трипільської культури. В. Хвойка вважав її арійською, Е. фон Штерн — протофракійською (Штерн 1906, с. 41). Висувалися різні гіпотези про походження Трипілья: з Мікен, Малої Азії і навіть Китаю або, навпаки, про виникнення єгейської цивілізації під впливом Трипілья.

Джерела з вивчення трипільської культури накопичувалися досить швидко, що відзначив у своїй «Історії України-Русі» М. Грушевський (Грушевський 1991, с. 18). До трипільської культури зверталися фахівці, вивчаючи етногенез слов'ян. Перший період трипільознавства пов'язаний насамперед з нагромадженням джерел та осмисленням ролі відкритої культури в праісторії Східної Європи. Введення відкритих старожитностей у науковий обіг, тобто публікація результатів розкопок, було скоріше винятком, ніж нормою. Така традиція була типовою і для наступних часів.

К. Черниш слушно визначила початковий етап вивчення трипільських поселень як такий «когда создавалась методика их изучения, накапливался вещевой материал, впервые интерпретировались различные стороны трипольской культуры» (Черныш 1982, с. 167). Подальше вивчення трипільської культури в Україні відбувалося вже у радянський період.

Трипільські пріоритети археології Радянської України в 1920—1930 рр.

У Радянській Україні трипільська археологія продовжувала розвиватися, зокрема силами учнів і співробітників В. Хвойки. В Українській академії наук — установі, яка досліджувала трипільську культуру, з 1924 до 1933 р. існував Всеукраїнський Археологічний Комітет (ВУАК). Розкопки трипільських поселень тривали майже на всій території України. З 1921 р. М. Болтенко досліджував усатівський комплекс з поселення та могильників, віднесений ним до усатівської культури. У Подністров'ї в Озаринцях та Кадіївцях вів дослідження М. Рудинський. У Подніпров'ї В. Козловська працювала у Баликах біля м. Ржищів та у Верем'ї. Вона ж вела розкопки в Сушківці на Кіровоградщині та Черкащині, у Томашівці — П. Куренний, у Майданецькому, Тальянках, Володимирівці — Б. Безвингінський. На Поділлі, у Білому Камені та Стіні, вивчали поселення С. Гамченко та М. Макаревич, вони ж розкопали житло у Колодяжному на Волині. Працювали у Колодистому, Черняхівці, Красноставці — П. Курінний, у Борисівці — М. Біляшевський. На Десні в Євмінці вів дослідження М. Макаренко. Обсяг кожного з перелічених досліджень був не дуже великим, але сама кількість досліджених менш ніж за 10 років пам'яток, їх хронологічний та географічний діапазон вражають і дають змогу стверджувати, що джерелознавча база трипільства стрімко зростала. Частину здобутих під час цих розкопок матеріалів було опубліковано, зокрема у I томі «Трипільська культура в Україні» (II том так і не вийшов друком) та у двох числах «Коротких звідомлень ВУАК». Дослідження Трипільської комісії ВУАК ставили за мету насамперед поповнити джерелознавчу базу для вивчення трипільської культури, і ця мета була досягнута. Час аналітичних та узагальнювальних праць ще не настав, вони були не можливі в атмосфері постійних реорганізацій наукових установ, але були певні спроби дослідження проблем господарства, а також класифікації кераміки, розроблені Т. Пассек та Б. Латиніним, які мали увійти до II тому «Трипільської культури», видання якого так і не

здійснилося. Класифікація трипільської кераміки, розроблена у згаданій праці, стала основою монографії співробітниці Інституту історії матеріальної культури АН СРСР Т. Пассек (Passek 1935), яка з 1925 р. вивчала трипільські колекції у музеях України та вела розкопки поселень разом з Б. Латиніним.

Цей період у вивченні Трипільля в Україні пов'язаний переважно з польовими роботами археологів українських дослідницьких установ, за винятком невеликих розкопок на Десні фахівців з Москви та Ленінграда — Т. Пассек та Л. Дінчеса.

Реорганізація Української Академії наук привела до створення у 1934 р. нової археологічної установи — Інституту історії матеріальної культури, у 1938 р. його перетворено на Інститут археології Української Академії наук. Трипільська тематика вважалася одним з найважливіших напрямків інституту. Т. Мовчанівський розробив програму вивчення Трипільля, присвятивши «черговим методологічним питанням трипільської проблеми» спеціальну працю, в якій розглянув мету і структуру археологічних досліджень інституту. Саме ця програма ставила завдання провадити дослідження трипільських поселень широкою площею. Найбільш актуальним Т. Мовчанівський вважав вивчення господарства: осілости, хліборобства, скотарства, гончарства як окремих науково-дослідних проблем на основі міждисциплінарних досліджень. Наслідком останнього аспекту було вивчення в секторі історичних технологій трипільської кераміки, проведене О. Кульською, яке не втратило наукового значення і сьогодні.

Втілення програми Т. Мовчанівського розпочалося у 1934 р. роботою Трипільської експедиції, в якій брав участь Інститут історії матеріальної культури АН СРСР ім. М.Я. Марра. Його представниками були Т. Пассек з Москви і Є. Кричевський з Ленінграда. Очолював експедицію С. Магура. У ній працювали М. Макаревич, В. Петров, К. Коршак, В. Козловська, Н. Кордиш. Розкопки біля с. Халеп'я на поселеннях Коломийщина 1 і 2 тривали до 1938 р. Уперше в історії археологічних досліджень трипільське поселення було розкопане повністю. У Трипільській експедиції на основі досвіду всіх її співробітників формувалася методика польових досліджень трипільських поселень, яка в цілому збереглася і до сьогодні. Результати досліджень Трипільської експедиції було опубліковано в томі «Трипільська культура», виданому у 1940 р. у Києві. На основі розкопок Трипільської експедиції Є. Кричевський (Кричевський 1940, с. 479—589) докладно вивчав проблему інтерпретації обпалених глиняних решток трипільських споруд — майданчиків, дискусія про призначення яких

триває від початку вивчення трипільської культури. Він ґрунтовно доводив, що вони є руїнами будинків, і створив концепцію реконструкції трипільського житлобудування, підтриману Т. Пасек, яка панувала у науці до початку 60-х років ХХ ст. Згідно з реконструкцією Є. Кричевського—Т. Пасек, майданчик інтерпретується як залишки будинку, що мав підлогу у вигляді дерев'яного настилу, укладеного на землю, обмазаного шаром глини і випаленого до того, як почали будувати стіни. Особливим досягненням вважалося визначення Т. Пасек вивчених Трипільською експедицією пам'яток як родових поселень трипільських племен. Велике значення мало хіміко-технологічне дослідження трипільської кераміки (Кульська, Дубіцька 1940, с. 325—337) та архітектурних деталей, проведене О. Кульською і Н.Д. Дубіцькою (Кульська 1940, с. 307—324).

У 1936—1940 рр. тривали розкопки у Володимирівці на Кіровоградщині за участю В. Козловської, очолені Т. Пасек (Пасек 1938, с. 235; 1947). В. Петров у 1936 р. у складі Археологічної групи Поліської експедиції провів невеликі за обсягом, але досить важливі дослідження в Городську, де вперше було відкрито трипільську культуру в Поліссі. В. Петров зазначав, що це поселення має «виразні зв'язки з пізнішою трипільською культурою, має велике значення для розв'язання питання про кінець трипільської культури...» (Петров 1940, с. 342). М. Болтенко (Болтенко 1949, с. 218—219) та О. Лагодовська (Лагодовська 1946, с. 38—54) продовжували дослідження поселення та могильників усатівської культури. У 1940 р. було організовано спільну археологічну експедицію АН СРСР та АН УРСР, яка обстежила пам'ятки на Лівобережжі Дністра. У ній брали участь Є. Кричевський та С. Бібіков.

У 1941 р. у Києві вийшла друком перша узагальнювальна праця, присвячена трипільській культурі, в якій Т. Пасек з-поміж іншого опублікувала матеріали Трипільської експедиції (Пасек 1941а).

Активність вивчення Трипільля в Україні Інститутом археології АН УРСР доводить той факт, що з чотирьох наукових конференцій, проведених інститутом у 1939—1941 рр. у Києві, дві було присвячено проблемам трипільської культури (Славин 1946, с. 87).

Важливий дослідницький проект Інституту матеріальної культури, замислений Т. Мовчанівським і втілений працівниками Трипільської експедиції, завершився успішно, але доля багатьох українських учених, які його започаткували і здійснювали, була трагічна. У 1930-ті рр. майже знищено школу українських дослідників Трипільля. За опір руйнуванню Михайлівського собору

репресовано М. Макаренка, пізніше знищені сталінським режимом Т. Мовчанівський, С. Магура та К. Коршак. Засуджено на 10 років таборів М. Болтенка, репресовано і Б. Латиніна.

У 1941 р. почалася Велика Вітчизняна війна, яка перекреслила плани подальших досліджень та видання II тому «Трипільської культури», що готувався до друку в Інституті археології АН УРСР. До нього мали увійти звіти про розкопки на Коломийщині, у Володимирівці та інших пам'ятках. Інститут евакуювали до Уфи, де поряд з іншими дослідженнями О. Лагодовська готувала видання матеріалів розкопок Усатівського могильника, в якому було зроблено спробу соціальної інтерпретації поховальних комплексів Усатова (Лагодовська 1943, с. 53—66). У Києві залишилися П. Курінний та В. Козловська, які разом з німецькою армією залишили Київ і опинилися в еміграції. Матеріали трипільських колекцій різних українських музеїв разом з іншими експонатами були запаковані для відправлення до Німеччини. На щастя, не всі вони встигли туди потрапити, частину було повернено Україні. Цей процес триває і досі.

Під час війни було втрачено чимало трипільських колекцій, наприклад значну частину матеріалів усатівських могильників. Через трипільські пам'ятки на висотах Наддніпрянщини проходили укріплення «Східного валу», частину з них бомбардували на Букринському плацдармі, протитанковий рів перетнув житла Володимирівки, постраждали могильник та поселення в Усатовому. Друга світова війна забрала життя багатьох фахівців-трипільлязнавців. Під час евакуації з блокадного Ленінграда загинув Є. Кричевський, у фашистському концтаборі — О. Кандиба.

«Паралельне трипільлязнавство»: по той бік «залізної завіси». У 20—30-ті рр. ХХ ст. важливі дослідження трипільської культури тривали за межами Радянської України. Насамперед це вивчення пам'яток трипільської, або, як її називали, «культури мальованої кераміки», у західноукраїнських землях, які входили до складу різних європейських імперій. Фактично, трипільську культуру тут вивчали західноєвропейські фахівці, а їх дослідження, до речі, видані кількома мовами, не мали яскраво вираженого національного забарвлення. Кілька археологів, які вивчали трипільську культуру, належали до празької школи. Ще один центр з вивчення Трипільля був у Львові. Деякі дослідження стали можливими завдяки підтримці Наукового товариства ім. Т. Шевченка. П. Курінний пише про три хвилі політичної еміграції до Західної Європи з України (Курінний 1994, с. 122). Трипільську культуру вивчали представники другої, після

1919 р., та третьої, після Другої світової війни, еміграції, хоча зрозуміло, що такий поділ є досить умовним.

Л. Козловський у 1922 р. проводив розкопки у Бучачі, а у 1926 р. разом з Г. Чайлдом — у Кошилівцях, за участю Гатчінсона та Пристена — у Незвиську (Kozlowski 1939). Л. Козловський уперше реконструював трипільський будинок «на палях». Рештки майданчиків він вважав руїнами жител, які спалювали разом з хатнім начинням та останками померлого господаря (Kozlowski 1930). У 1970-ті рр. ідею Л. Козловського щодо ритуального спалення трипільських жител підтримали В. Маркевич і К. Зінковський. Тому здається передчасним твердження щодо остаточного розв'язання питання про те, що трипільські майданчики — тільки рештки жител і не є свідченням поховальних ритуалів. Л. Козловському належить перша хронологічна схема для трипільських пам'яток Середньої Наддністрянщини. У 1930-ті рр. невеликі за обсягом розкопки у Заліщиках проводили Т. Сулімірський та Й. Журовський, а в Городниці — М. Смішко.

У Галичині працював видатний археолог О. Кандиба. У 1920—1930-ті рр. за підтримки Наукового товариства ім. Т. Шевченка він здійснив розвідки та розкопки у Верхньому Подністров'ї біля сіл Ланівці, Добричівляни, Заліщики та Більче Золоте, у печері Вертеба. У 30-ті рр. ХХ ст. він працював у Празі в Українському Вільному університеті та археологічному відділі Чеського Національного музею. Це дало досліднику змогу брати участь у міжнародних археологічних конференціях, знайомитися з матеріалами колекцій, які зберігалися в різних музеях, та спілкуватися з фахівцями європейських археологічних установ. О. Кандиба брав участь у багатьох експедиціях, у тому числі й міжнародних, по всій Європі, а також читав курс лекцій у Гарвардському університеті в США. Результати археологічних експедицій багатьох дослідників узагальнено у монографії, присвяченій поселенню Шипенці (Kandyba 1937). Найважливішим досягненням О. Кандиби стало створення періодизації трипільської культури на Галичині та Буковині, а також узгодженість її з періодизацією культури Кукутені Г. Шмідта. Важливим є факт віднесення матеріалів поселення Городище—Городниця до культури, яка передує та генетично пов'язана з культурою мальованої кераміки і зіставлення їх з дослідженими Р. Вульпе шарами Извоару, зарахованими до культури Прекукутені. Отже, уже в 1937 р. О. Кандиба опублікував періодизацію трипільських пам'яток Галичини, які розглядалися як частина культурної спільності Трипілля—Кукутені. У радянському трипіллязнавстві така періодизація була остаточ-

но оформлена лише після виділення Т. Пассек етапу Трипілля А, пам'ятки якого зіставлені з Извоаром у праці 1949 р. (Пассек 1949, с. 28—41), та етапу Трипілля В I—В II (Виноградова 1983, с. 6—12), який відповідає періоду Кукутені А—В, виділеному у 70-х рр. ХХ ст. У 1937 р. О. Кандиба виїхав до США, став одним із організаторів Українського наукового інституту, де під його редакцією вийшла збірка, присвячена пам'яткам трипільської культури «Старша мальована кераміка в Галичині».

У дослідження трипільської культури важливий внесок зробили такі яскраві представники науки української діаспори, як Ф. Вовк, В. Щербаківський, Л. Чикаленко. Завдяки діяльності Ф. Вовка науковий світ Європи зацікавився матеріалами трипільської культури. В. Щербаківський звертався до Трипілля, викладаючи свою оригінальну концепцію походження українського народу (Щербаківський 1941). Л. Чикаленко, творець оригінальної концепції вівіфікаціонізму, вивчав трипільську орнаментацию і присвятив їй декілька праць (Чикаленко 1926).

Порівнюючи досягнення «паралельного трипіллязнавства» і здобутки радянських археологів у період між двома світовими війнами, можна дійти висновку, що кожен з цих наукових центрів мав значні успіхи у вивченні Трипілля. Наша мета — звести ці лінії, які лишалися паралельними за часи радянського режиму, адже вчені, хоч би де вони працювали, вивчали трипільську культуру, яка належить праісторії і не має державних кордонів, політичних та національних інтересів. Жодні ярлики «буржуазних учених», «українських націоналістів», «радянських дослідників» не мають затьмарювати головні критерії, за якими нащадки оцінюють своїх попередників у науці, — це науковий фах і наукова відданість.

Повоєнний «ренесанс». Тільки-но змовкли гармати Другої світової війни, як муза Кліо надихнула археологів на нові дослідження. Вже влітку 1945 р. в Україні поновилося активне вивчення трипільської культури. Проведено розвідувальні дослідження, під час яких було відкрито нові важливі трипільські пам'ятки і почалося дослідження деяких з них: Т. Пассек очолила експедицію у Пороссі, а С. Бібіков — у Подністров'ї. М. Болтенко та О. Лагодовська продовжили у 1945—1946 рр. дослідження усатівської культури.

На відповідній секції V наукової конференції Інституту археології АН УРСР 1946 р. підсумовано результати цих досліджень (Рудинська 1948, с. 199—225).

В. Даниленко, який під час війни ознайомився з матеріалами культур Прекукутені та Кукутені у Румунії, уперше у вітчизняній історіографії

підняв проблему пам'яток ранньотрипільського часу, їх періодизації та генетичного зв'язку трипільської культури з неолітом Південної України (Рудинська 1948, с. 212). Як і О. Кандиба, він порівняв найдавніші трипільські поселення в Україні — Саврань, Вишнопіль — з Ізвоаром I та іншими прекукутенськими комплексами і дійшов висновку про їх спорідненість.

М. Макаревич завершив працю над картою трипільських пам'яток, видання якої досі залишається нездійсненим (В. Маркевич видав лише карту трипільських пам'яток Молдови).

У 1946 р. Т. Пассек поновила розкопки у Володимирівці, де у 1940 р. було встановлено існування близько 150 жител. Розкопано декілька площадок та ям, отримано велику колекцію знахідок. Частково ці матеріали включено до узагальнювальної праці Т. Пассек «Периодизация трипольских поселений», де було аносоване видання «... автором данной книги отдельной монографии», присвяченої розкопкам у Володимирівці (Пассек 1949, с. 79—106).

У 1949 р. вийшла узагальнювальна праця Т. Пассек «Периодизация трипольских поселений», у якій авторка розглянула більшість відомих на той час матеріалів трипільської культури і частково опублікувала результати досліджень Трипільської експедиції. В основу періодизації Т. Пассек покладено дослідження кераміки у монографії «La céramique Tripolienne». Українські пам'ятки типу Ізвоару I (культура Прекукутень) Т. Пассек виділила у ранній етап трипільської культури (Трипілля А), середній етап, репрезентований пам'ятками з розписним посудом, поділено на два ступені — В I та В II, три культурні комплекси складають пізній етап Трипілля — С I та С II. До останнього Т. Пассек віднесла Усатівську культуру. У цілому хронологія трипільських пам'яток, визначена Т. Пассек у «Периодизации трипольских поселений», визнається переважно більшістю дослідників й нині. Проте певні нюанси цієї схеми зазнали суттєвої ревізії під час сучасних досліджень. По-іншому виглядають і погляди на такі проблеми, розглянуті в монографії Т. Пассек, як генезис Трипілля, реконструкція жител, соціально-економічний розвиток трипільського населення.

У повоєнні роки співробітники Інституту археології АН СРСР зосередили увагу на вивченні Подністров'я. Тут функціонували три спільні з Інститутом археології АН УРСР археологічні експедиції. На лівобережжі Дністра працювали: Південноподільська експедиція під керівництвом М. Артамонова (розкопки в Печері, Немирові), Середньодністровська експедиція під керівництвом С. Бібікова та Трипільська, яку очолила Т. Пассек. Після війни щорічно на ліво-

му та правому берегах Дністра працювали експедиції АН УРСР, АН СРСР, різних музеїв: Трипільська, Дністровська, Західноукраїнська, Подільська, Тернопільська, які виявляли та досліджували трипільські пам'ятки (Пассек 1961, с. 13).

У 1950-ті рр. Т. Белоновською проведено невеликі розкопки на поселенні Трипілля А Лука-Устинська.

З 1945 до 1950 р. Середньодністровська експедиція досліджувала багатощарове поселення з ранньотрипільським комплексом Лука-Врублівецька. Вперше у радянській історіографії матеріали розкопаної трипільської пам'ятки було досліджено та видано друком у вигляді монографії (Бибиков 1953, с. 460). Ця праця мала підзаголовок «К истории земледельческо-скотоводческих племен в Юго-Восточной Европе». За насиченістю проблемами та напрямками подальших досліджень, обсягом і якістю обробки матеріалу класична монографія С. Бібікова лишається безпрецедентною та неперевершеною у трипіллязнавстві й заслуговує окремої, присвяченої їй праці. У 1953 р. С. Бібіков виклав ідеї про трипільську культуру, які дещо випереджали свій час, тому зустріли опір у працях Т. Пассек та стимулювали наукову дискусію (Бибиков 1955). Ранньотрипільське поселення Ленківці досліджувала у 1950—1954 рр. К. Черниш спільними зусиллями Трипільської експедиції та Дністровської експедиції зі Львова. Результати цих розкопок опрацьовано у дисертації К. Черниш та монографії, яка вийшла друком 1959 р. (Черниш 1959).

У Верхньому Подністров'ї з 1953 до 1957 р. тривали нові польові дослідження у Незвиську, які проводили відділ археології Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові та Державний Ермітаж, під керівництвом К. Черниш (Черныш 1962, с. 26—85). Важливою особливістю цієї пам'ятки є наявність двох шарів трипільської культури, які залягали вище комплексу лінійно-стрічкової кераміки. Матеріали цих досліджень частково опубліковано К. Черниш.

Трипільська експедиція на чолі з Т. Пассек з 1948 до 1953 р. на території Чернівецької обл. виявила понад 100 пам'яток трипільської культури (Пассек 1961, с. 20). Невеликі розкопки було проведено у 1951 р. на ранньотрипільському поселенні Бернове-Лука (Пассек 1961, с. 42—60). А у 1949—1951 рр. було розкопано унікальну багатощарову трипільську пам'ятку Поливанів Яр біля с. Комарове. Попередню інформацію щодо дослідження Поливанового Яру Т. Пассек видала у 1961 р., повідомивши про підготовку монографії, присвяченої згаданому поселенню (Пассек 1961, с. 105—138). Цю працю видано Т. Поповою у 2004 р.

У 1952—1953 рр. на Тернопільщині В. Кравець, М. Смішко та Ю. Захарук провели невеликі за обсягом, але дуже важливі дослідження пізньотрипільських поселень Сухостав, Кунисівці, Кошилівці-Обоз. Ю. Захарук досліджував у Чернівецькій обл. поселення Звенячин, віднесені до пізніших фаз Трипілля. Автор вважав, що немає підстав виводити пам'ятки пізнього Трипілля на Верхньому Подністрів'ї з якихось інших матеріалів, ніж трипільські.

У 1950-ті рр. проведено розкопки пізньотрипільських поселень на Волині. У результаті цих досліджень Ю. Захарук встановив культурно-історичні контакти та синхронізацію між певними етапами Трипілля та культури лійчастого посуду (Захарук 1959).

На Волині найповніше розкопана пізньотрипільська пам'ятка — поселення Троянів, яка досліджувалася під керівництвом Т. Белановської та М. Шмаглія у 1956—1959 рр. Матеріали опрацьовано М. Шмаглієм у кандидатській дисертації, але опубліковано дуже обмежено.

Експедиції Інституту археології АН УРСР провели у 1947—1949 рр. невеликі за обсягом розкопки у Сабатинівці I, де простежено шар культури Трипілля В I, — під керівництвом А. Добровольського, та ранньотрипільських поселень Сабатинівка II та Гренівка — на чолі з М. Макаревичем і В. Даниленком. Матеріали цих досліджень опубліковано в низці статей. У 1955 р. В. Даниленко провів невеликі розкопки поселення етапу Трипілля В I Берзівська ГЕС неподалік с. Завалля.

Експедиція Одеського археологічного музею, очолювана А. Єсипенком, у 1950—1957 рр. повністю розкопала ранньотрипільське поселення в ур. Олександрівка біля с. Тимкове у межириччі Дністра та Південного Бугу. На жаль, ці матеріали опубліковано частково.

Новий тип пізньотрипільських пам'яток — софіївський, репрезентований тілопальними могильниками, відкрито у 1947 р. І. Самойловським. Могильники цього типу досліджені у Софіївці у 1948 р. Ю. Захаруком, у Червоному Хуторі у 1951 р. — В. Даниленком та М. Макаревичем, у Черніні — В. Канеївцем. Дані розкопок знайшли відображення у попередніх публікаціях авторів.

У 1961 р. Т. Мовша опублікувала працю, присвячену зв'язкам трипільського населення зі степовими племенами мідної доби (Мовша 1961, с. 186—199), і розпочала в українській історіографії тему, до якої зверталися на матеріалах культури Кукутень Г. Розенберг (Rozenberg 1931) та І. Нестор (Nestor 1960, р. 57) і вивчення якої триває і сьогодні (Videiko 1994, р. 5—28).

На початку 1960-х рр. два житла дослідив у Гайвороні М. Макаревич (матеріали не видано).

Тоді ж на Південному Бузі на поселенні Березівська ГЕС В. Цибеков розкопав декілька жител, але опубліковано лише окремі сюжети з величезної колекції різноманітного матеріалу, отриманого під час розкопок. У Подністрів'ї дослідження пізньотрипільських поселень Цвиклівці та Жванець здійснила Т. Мовша. Матеріали цих розкопок опубліковано досить обмежено. Найважливішим відкриттям Т. Мовші було виявлення гончарних горнів у Жванці.

Ці роки позначені масштабними розкопками у Подніпрів'ї трипільського поселення біля с. Гребені. В експедиції Інституту археології АН УРСР під керівництвом С. Бібікова дослідження в с. Гребені вели М. Шмаглій, О. Цвек, В. Збенювич. Отримано дуже великий обсяг матеріалу, який лишився невиданим. Важливе значення мали палеоекономічні розробки С. Бібікова, зроблені передусім на матеріалах розкопок у с. Гребені.

У Наддніпрянщині розкопки трипільських поселень у 1960—1970-ті рр. пов'язані з охоронними дослідженнями на будівництві Канівського та Київського водосховищ. Опрацювання матеріалів пізньотрипільських пам'яток Середньої Наддніпрянщини проводив В. Круц. Особливо важливими були розкопки поселення та могильника біля с. Чапаївка. Дослідження, здійснені В. Круцом, стали основою його кандидатської дисертації та опубліковані у монографії (Круц 1977). Ю. Захарук продовжив розкопки пам'яток софіївського типу Трипілля С II і видав друком низку статей.

У той же час на півдні тривали дослідження усатівської культури. Розкопки в Усатові та Маяках проводили експедиції Одеського археологічного музею на чолі з Е. Патоковою та Інституту археології АН УРСР під керівництвом В. Збенювича, який опублікував результати цих досліджень у монографії (Збенювич 1974). Тривали масштабні розвідувальні дослідження і в інших регіонах.

60-ті рр. XX ст. стали важливим етапом для українського трипільознавства. Саме тоді, переважно у Києві, сформувалася потужна група дослідників, які присвятили своє життя вивченню Трипілля. У той період уже не було потреби залучати до польових досліджень трипільської культури в Україні колег з Москви та Ленінграда, оскільки в Україні відновилися осередки вивчення енеолітичних пам'яток у Києві, Львові, Одесі. У 1966 р. вийшов друком короткий список археологічних пам'яток України, який налічував 968 трипільських пам'яток.

Підсумки роботи в галузі трипільської культури було узагальнено у I томі «Археології Української РСР», який вийшов друком у 1971 р. Серед авторів цього видання С. Бібіков, Ю. За-

харук, Т. Мовша, М. Шмаглій, В. Круц. У ньому було сформульовано нові підходи до вивчення трипільської культури, напрацьовані українськими фахівцями (Археологія... 1971, с. 150), які визначили подальші напрямки досліджень.

Наприкінці 1960 — на початку 1970-х рр. масштабні розкопки проведено експедиціями Вінницького музею під керівництвом І. Зайця на поселенні Трипілля В I — В II Кліщів. Монографія, присвячена цим унікальним матеріалам, опублікована вже у 1990-ті рр. (Заец, Рыжов 1992, с. 178).

Тоді ж О. Цвек досліджувала пам'ятки виділеної нею східнотрипільської культури у межиріччі Південного Бугу та Дніпра — Шкарівка та Веселий Кут. Концепцію дослідниці висвітлено в багатьох статтях.

У 1970—1980-ті рр. тривали регіональні археологічні дослідження трипільської культури, але найбільше джерелознавча база поповнювалася завдяки рятувальним розкопкам на новобудовах.

На Дністрі значні роботи в районі будівництва водосховища Могильов-Подільської ГЕС проводив В.Г. Збенович. Найважливішими стали відкриття та дослідження поселення Бернашівка — найранішої трипільської пам'ятки в Україні (Збенович 1980, с. 180). Цікаві результати отримано під час розкопок М. Шмаглієм та С. Рижовим поселення Коновка, які вже понад два десятиліття чекають на монографічну публікацію.

1971 р. увійшов до історії трипіллязнавства відкриттям трипільських протоміст (Відейко 2002, с. 142). Почався новий етап у вивченні Трипілля. Трипільська комплексна експедиція під керівництвом М. Шмаглія провела обстеження величезних трипільських поселень, або поселень-гігантів, як їх стали називати вчені, у межиріччі Південного Бугу та Дніпра. На них звернув увагу археологів військовий топограф К. Шишкін. У 1972 р. Трипільська комплексна експедиція почала розкопки одного з таких поселень — біля с. Майданецьке на Черкащині, які з перервами тривали до 1993 р. Монографічне видання матеріалів з розкопок Майданецького здійснене лише у 2004 р. у Кишиневі (Шмаглій 2000; Шмаглій, Відейко 2004). Експедиція була названа комплексною, адже формувалися нові наукові підходи до роботи на цих величезних поселеннях площею у 150—400 га. В основу нової методики було покладено поєднання даних аерофотозйомки, дешифрованих К. Шишкіним, магнітної зйомки для отримання плану поселення за методикою В. Дудкіна та археологічних розкопок з урахуванням новітньої удосконаленої методики польових досліджень. На Майданецькому працювали археологи: К. Зіньковський,

С. Рижов, В. Шумова, Н. Бурдо, М. Відейко. Відкриття і дослідження феномену трипільських протоміст, який фактично не має аналогів у праісторичній Європі, належить українським археологам.

Матеріали пам'яток фінального етапу трипільської культури, здобуті кількома поколіннями дослідників в Україні, висвітлено в узагальнювальній праці В. Дергачова (Дергачев 1980). Результати багаторічних досліджень Одеським археологічним музеєм усатівської культури підсумовано у монографії Е. Патокової (Патокова 1978).

Своєрідним підсумком вивчення трипільської культури на цьому етапі можна розглядати узагальнювальну працю К. Черниш «Энеолит Правобережной Украины и Молдавии» у томі «Энеолит СССР» (Черныш 1982, с. 166—320). На жаль, у цьому дослідженні використано далеко не всі наукові надбання українських фахівців.

1980-ті рр. у трипільській археології України пройшли під знаком дослідження поселень-гігантів (Відейко 2002а, с. 142). Було створено Трипільську експедицію Інституту археології АН УРСР на чолі з І. Артеменко, яка ставила за мету розкопки поселень-гігантів. З 1981 р. працювали окремі загони під керівництвом київських археологів: Т. Мовша та О. Корвін-Піотровський (Колесников) проводили дослідження в Доброводах і Косенівці, В. Круц та С. Рижов — у Тальянках, М. Шмаглій та М. Відейко — у Майданецькому, О. Цвек — у Веселому Куті й Онопріївці.

Результати цих досліджень було підсумовано на трьох міжнародних польових семінарах у Тальянках у 1990 (Раннеземледельческие поселения... 1990), 1991 та 1993 рр.

Експедиція Інституту археології АН УРСР під керівництвом В. Збеновича у 1985—1990 рр. проводила роботи в зоні водосховища Могильов-Подільської ГЕС. У її складі працювали В. Шумова, Т. Ткачук, О. Корвін-Піотровський. Матеріали ранньотрипільських поселень, отримані під час розкопок, В. Збенович залучив до монографії, присвяченої ранньому етапу трипільської культури в Україні (Збенович 1989, с. 224). Наприкінці 1980 — на початку 1990-х рр. Дністровська новобудовна експедиція на чолі з О. Корвін-Піотровським проводила великі за обсягом розкопки поселення Бернішівка на Дністрі. На жаль, матеріали досі не опубліковано.

У той самий час тривали і регіональні дослідження трипільських пам'яток. На Поділлі розкопки вели І. Заець та С. Гусєв. Результати цих досліджень викладено у низці статей. У Західній Україні працювали В. Конопля та М. Пелешин. Експедиції Одеського археологічного музею очолювали Е. Патокова, Л. Поліщук, Н. Бур-

до. Матеріали досліджень на Одещині опубліковано в монографії (Патокова, Петренко, Бурдо, Полицук 1989, с. 140).

Наприкінці 1980-х рр. експедиція Національного музею історії України під керівництвом О. Якубенко відновила розвідувальні розкопки у Володимирівці й отримала цікаві результати та знахідки (Якубенко 1990, с. 92—102).

В. Збенович та В. Шумова видали попередню публікацію досліджень поселень Васиївка та Липчани (Збенович, Шумова 1989, с. 99—101).

На початку 1990-х рр., коли виповнювалося 100 років з часу відкриття трипільської культури, українська археологія мала величезний науковий доробок: сотні відкритих та десятки досліджених пам'яток, чимало монографій та збірок праць, у яких висвітлено історію Трипілля. Столітній ювілей Трипілля відзначали вже у незалежній Україні.

Трипілля у незалежній Україні

Українська наука взагалі та археологія зокрема, після відновлення незалежності держави потерпає від браку коштів. Значні проблеми, які постали перед українцями у перше десятиріччя незалежності, з одного боку, унеможливили фінансування польових досліджень, наукової і видавничої діяльності Інституту археології НАН України, а з іншого — поки що не з'явилися у нас нові Терещенки і Ханенки — щедрі та освічені меценати. Утім попри всі негаразди, життя археологічної науки триває. Інститут археології НАН України сьогодні майже не отримує бюджетних коштів на польові дослідження, але українські археологи, які мають статус кваліфікованих фахівців у світовому співтоваристві, залучають для праці кошти за міжнародними грантами (Круц, Корвин-Пиотровський, Рыжов 2001, с. 110), проводять спільні міжнародні експедиції, знаходять і українських спонсорів. Тому у 110-ту річницю з часу відкриття Трипілля дослідникам є що додати до вже зроблених відкриттів, що і було продемонстровано на Міжнародній конференції у Тальянках, яка відбулася у серпні 2003 р. Трипільські старожитності та український центр вивчення Трипілля наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. знову, як у 1920—1930-ті рр. на теренах Західної України, отримали міжнародний контекст, гідний європейського статусу незалежної України. Експонати трипільської культури представляють Україну на міжнародних виставках, які проводить Інститут археології НАН України. Здійснюються міжнародні проекти, в яких дослідження Трипілля посідають чільне місце, зокрема, тривають Балтійсько-Понтійські студії — спільний проект відділу археології енеолі-

На розкопках поселення-гіганта Тальянки під час міжнародної конференції, присвяченої 110 річниці з часу відкриття трипільської культури

ту та бронзової доби Інституту археології НАН України, Університету ім. А. Міцкевича та Інституту східних студій Інституту праісторії у Познані (Польща).

Виходять друком нові видання, в тому числі підготовлені ще у попередні роки. Монографію О. Колеснікова, присвячену трипільському суспільству Середньої Наддніпрянщини (Колесников 1993), можна розглядати як не зовсім вдалий досвід соціальних реконструкцій в археології (Відейко 1995, с. 152—155). Втім ця праця доводить, що Л. Клейн передчасно оголосив кризу марксизму як наукового обґрунтування комунізму (Клейн, 1993, с. 117), оскільки дослідження О. Колеснікова базуються саме на методології марксизму.

У монографії С. Гусєва підсумовано дослідження автором та його попередниками трипільської культури Середнього Побужжя (Гусєв 1995).

Виходять праці, присвячені хронології Трипілля (Бурдо, Відейко 1998, с. 3—14), зв'язкам трипільської культури з європейськими культурами (The western... 2000), монографічне видання матеріалів могильників софіївського типу (Cemeteries... 1995). О. Цвек в узагальнювальних статтях розроблено обґрунтовану концепцію східнотрипільської культури, процес її формування, періодизації, зв'язків, висвітлено процес трипільського гончарного виробництва (Tsvek 2000, р. 111—132; Цвек 1994, с. 55—95).

У відділі енеоліту та бронзової доби Інституту археології та Київській лабораторії Інституту геохімії мінералів та рудоутворення НАН України проводяться широкі дослідження з абсолютного (ізотопного) датування трипільських пам'яток. Отримано десятки ізотопних дат за С-14, що виводить Трипілля на одне з чільних

місць за кількістю даних для розв'язання проблем абсолютної хронології серед культур енеоліту — бронзової доби Європи.

На різних поселеннях трипільської культури ведуться розкопки: 1989, 1990, 1992 рр. — поселення Блищанка II (Конопля 1996); 1991—1995 рр. експедицією Борщівського музею — поселення Глибочок (Сохацький, Суровий, Дудар 1998). З 1992 р. Кіровоградський загін під керівництвом О. Цвек веде рятивні дослідження поселення Березівська ГЕС (Цвек, Овчинников 1997, с. 140—141; Цвек 1999, с. 51—53). У тому самому році розпочався проект Інституту археології НАН України та Міністерства культури України зі створення за допомогою магнітної зйомки планів трипільських поселень. За цим проектом М. Відейко та Н. Бурдо у 1992—1994 рр. провели розкопки на Наддніпрянщині (Бурдо, Відейко 1997, с. 23—25) та Звенигородщині (Відейко 1997, с. 30—32). З 1993 р. продовжуються розкопки в Тальянках (Круц, Рижов 1997, с. 76; Круц, Корвин-Пиотровський, Чабанюк 2001, с. 133—135) та на Поділлі (Заєць, Шумова 1997, с. 54). Підсумки вивчення Трипілля в Україні підбито під час ювілейних заходів. У 1994—1998 рр. розкопки пізньотрипільських поселень на Переяславщині здійснено Г. Бузян (Бузян 2000, с. 15; Бузян, Якубенко 1998, с. 60—61; Бузян, Павленко 1999, с. 74—75). У 1994 р. на Черкащині С. Рижов вів розкопки на поселенні Глибочок (Рижов 2000, с. 133—135).

У 1990-х рр. тривали розкопки на Галичині. У 1997—1998 рр. М. Пелещишин досліджував поселення у Винниках біля Львова, матеріали якого дають змогу ставити питання про існування поселень зі змішаним складом населення культур трипільської та лійчастого посуду (Пелещишин 1998, с. 124—125). У 1998 р. у Заліщиках проведено міжнародну конференцію, присвячену поселенню Кошилівці-Обоз, видано друком її матеріали (Трипільське... 1998). Експедиція Інституту історії матеріальної культури РАН під керівництвом Н. Скакун (Скакун 1999, с. 133—135) провела дослідження в Бодаках, а у 2001 р. — міжнародну конференцію у Збаражі, присвячену актуальним проблемам вивчення трипільської культури (Трипільський... 2001). Т. Ткачуком проведено розкопки багатощарового поселення Більшівці, досліджено унікальні комплекси заліщицького та кошиловецького типів пам'яток трипільської культури (Ткачук 2001, с. 60—61).

У 1999 р. Е. Овчинников розпочав дослідження нової локально-хронологічної групи трипільських поселень на Черкащині, зокрема на хуторі Незаможник (Овчинников, Черновол 1999, 128—131; Овчинников, Черновол 2001, с. 177—178), які успішно тривають і досі. У 2000—2003 рр. велися розкопки в Тальянках, на хуторі Незаможник (Овчинников, Черновол, Гуренко 2001, с. 174—176; Круц, Корвин-Пиотровський, Рижов 2001). Черговим певним підсумком вивчення трипільської культури стали відповідні розділи у I томі «Давньої історії України», автор яких В. Круц виклав свої погляди на місце Трипілля у праісторії (Круц 1997, с. 234—273).

За останні роки вийшло чимало узагальнювальних спеціальних досліджень, які стосуються різних проблем і підсумовують багаторічне вивчення Трипілля. І.І. Заєць видав книгу про вивчення трипільської культури на Поділлі (Заєць 2001). Статті І. Чернякова та М. Відейка репрезентують трипільську культуру у I томі «Історії української культури» (Історія... 2001, с. 131—172). У Росії вийшли монографії Н. Риндіної (Рындина 1998), присвячена виробництву з обробки міді, та В. Балабіної (Балабина 1998) про зооморфну пластику, в яких значною мірою використано матеріали з трипільських пам'яток України. В Україні вийшли друком книга про трипільську культуру на Тальнівщині (Круц, Чабанюк, Чорновіл 2000), монографія Т. Ткачука, присвячена аналізу трипільсько-кукутенських знакових систем (Ткачук, Мельник 2000), книга М. Відейка (2000) про реконструкцію трипільських будинків, у монографії «Давня кераміка України» в окремих розділах розглянуто гончарство трипільської культури та трипільські теракоти (Рижов, Бурдо, Відейко, Магомедов 2001, с. 5—144), дослідження історії вивчення трипільських протоміст (Відейко 2002) і, майже через 60 років після видання в Києві популярної книги Т. Пассек «Трипільська культура», так само розрахована на широке коло читачів — «Трипільська цивілізація» (Відейко 2002а).

Насамкінець завершимо наш огляд розвідок, присвячених трипільській культурі, згадкою про розкопки там, де вони починалися В. Хвойкою майже 110 років тому, — на Наддніпрянщині. Біля м. Ржищів дослідження у 2000—2003 рр. провели М. Відейко та С. Рижов на поселеннях, віднесених авторами до нової локально-хронологічної групи пам'яток Наддніпрянщини (Відейко 2002б, с. 6—15; Рижов 2002, с. 19—41).

Вивчення трипільської культури триває.

- Археологія Української РСР.* — К., 1971.
- Балабина В.И.* Фигурки животных в пластике Кукутени—Триполья. — М., 1998.
- Беляшевский Н.В.* Раскопки на месте неолитического поселения с керамикой домикенского типа у с. Колодистого, Звенигородского уезда Киевской губернии // *Археологическая летопись Южной России.* — М., 1901. — Т. 2.
- Бибиков С.Н.* Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре // *МИА.* — 1953. — № 38.
- Бибиков С.Н.* О некоторых вопросах истории трипольской культуры // *ВДИ.* — 1955. — № 3.
- Болтенко М.Ф.* Археологічні дослідження Одеського музею // *Археологія.* — 1949. — Вип. 2.
- Бузян Г.М.* Розкопки на поселенні трипільської культури поблизу хутора Комуна на Переяславщині в 1994 році // *Археологічні дослідження в Україні в 1994—1996 рр.* — К., 2000.
- Бузян Г.М., Якубенко О.О.* Дослідження трипільського поселення Крутуха—Жолоб поблизу Переяслава-Хмельницького // *Археологічні дослідження в Україні в 1997—1998 рр.* — К., 1998.
- Бузян Г.М., Павленко С.В.* Нове поселення трипільської культури в с. Гребля поблизу Переяслава // *Археологічні дослідження в Україні в 1998—1999 рр.* — К., 1999. — С. 74—75.
- Бурдо Н.Б., Відейко М.Ю.* Розкопки трипільського поселення Ігнатенкова Гора біля с. Григорівка на Дніпрі // *Археологічні дослідження в Україні в 1993 р.* — К., 1997. — С. 23—25.
- Бурдо Н.Б., Відейко М.Ю.* Основи хронології Трипілля—Кукутени // *Археологія.* — 1998. — № 2. — С. 3—14.
- Видейко М.Ю.* Памятники развитого Триполья в Среднем Поднепровье: Дипломная работа выпускника Киевского государственного университета им. Т.Г. Шевченко. — К., 1982.
- Видейко М.Ю.* Розкопки трипільської культури біля с. Вільховець // *Археологічні дослідження в Україні в 1993 р.* — К., 1997. — С. 30—32.
- Видейко М.Ю.* Давні поселення України (альбом археологічних джерел та реконструкцій). — К., 2000. — Ч. 1.
- Видейко М.Ю.* Трипільські протоміста. Історія досліджень. — К., 2002.
- Видейко М.Ю.* Трипільська цивілізація. — К., 2002а.
- Видейко М.Ю.* Археологічні розвідки біля с. Уляники у 2000 р. // *Ржищівський археодом.* Археологічні дослідження та експериментальні студії 2000—2001 років. — К., 2002б.
- Видейко М.Ю.* Рец.: Колесников А.Г. Трипольское общество Среднего Поднепровья. Опыт социальных реконструкций в археологии // *Археологія.* — 1995. — № 2. — С. 152—155.
- Виноградова Н.М.* Племена Днестро-Прутского междуречья в период расцвета трипольской культуры. — Кишинев, 1983.
- Вовк Ф.* Вироби передмікенського типу в неолітичних становищах на Україні // *Матеріали до україно-руської етнології.* — Львів, 1905. — Т. VI. — С. 1—27.
- Вовк Ф.* Вироби передмікенського типу // *Антропология за 1927 рік.* — К., 1928. — С. 9—30.
- Гамченко С.С.* Спостереження над даними дослідів трипільської культури 1909—1919 рр. // *Трипільська культура на Україні.* — К., 1926. — Т. I.
- Генинг В.Ф.* Очерки по истории советской археологии. — К., 1982.
- Городцов В.А.* Назначение глиняных площадок в доисторической культуре трипольского типа // *Археологические известия и заметки.* — М., 1899. — № 11—12.
- Городцов В.А.* Назначение глиняных площадок в доисторической культуре трипольского типа // *Археологические известия и заметки.* — М., 1900. — № 11—12.
- Грушевський М.* Історія України—Руси. — К., 1991. — Т. 1.
- Гусев С.О.* Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV—III тис. до н. е. — Вінниця, 1995.
- Дергачев В.А.* Памятники позднего Триполья. — Кишинев, 1980.
- Доманицкий В.Н.* Площадки с расписными сосудами в Звенигородском уезде Киевской губернии // *Археологическая летопись Южной России.* — 1889. — Т. 1.
- Доманицкий В.Н.* Раскопки на месте неолитического поселения с керамикой домикенского типа у с. Колодистого Звенигородского уезда Киевской губернии // *Археологическая летопись Южной России.* — 1902. — Т. 3.
- Засць І.* Трипільська культура на Поділлі. — Вінниця, 2001.
- Заец И.И., Рыжов С.Н.* Поселение трипольской культуры Клищев на Южном Буге. — К., 1992.
- Засць І.І., Шумова В.О.* Поселення середньої доби трипільської культури біля с. Ратуш на Поділлі // *Археологічні дослідження в Україні в 1993 р.* — К., 1997.
- Захарук Ю.М.* До питання про співвідношення і зв'язки між культурою лійчастого посуду та трипільською культурою // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині* — К., 1959. — № 2.
- Збенович В.Г.* Позднетрипольские племена Северного Причерноморья. — К., 1974.
- Збенович В.Г.* Поселение Бернашевка на Днестре. — К., 1980.
- Збенович В.Г.* Ранний этап трипольской культуры на Украине. — К., 1989.
- Збенович В.Г., Шумова В.А.* Трипольская культура Среднего Поднепровья в свете новых исследований // *Первобытная археология.* — К., 1989. — С. 99—101.

- Історія української культури*. — К., 2001. — Т. 1.
- Клейн Л.С.* Феномен советской археологии. — СПб., 1993.
- Козловська В.* Розкопки 1916 р. біля с. Сушківка Уманського повіту на Київщині // *Зап. Укр. Наук. тов-во*. — К., 1918. — XVII.
- Колесников А.Г.* Трипольское общество Среднего Поднепровья. Опыт социальных реконструкций в археологии. — К., 1993.
- Конопля В.* Поселення кошиловецької групи трипільської культури Блищанка 2 // *Наукові записки Львівського історичного музею*. — Львів, 1996.
- Кричевський Є.Ю.* Розкопки на Коломийщині і проблема трипільських площадок // *Трипільська культура*. — К., 1940. — С. 479—589.
- Круц В.А.* Позднетрипольские памятники Среднего Поднепровья. — К., 1977.
- Круц В.О.* Світ землеробів // *Давня історія України*. — К., 1997. — С. 234—273.
- Круц В.О., Рижов С.М.* Дослідження трипільського поселення біля с. Тальянки // *Археологічні дослідження в Україні в 1993 р.* — К., 1997. — С. 76.
- Круц В.О., Чабанюк В.В., Чорновіл Д.К.* Ранок землеробського світу. — К., 2000.
- Круц В.А., Корвин-Пиотровский А.Г., Рижов С.Н.* Трипольское поселение — гигант Тальянки. Исследования 2001 г. — К., 2001.
- Круц В.А., Корвин-Пиотровский А.Г., Чабанюк В.В.* Исследования трипольского поселения у с. Тальянки в 2000 г. // *Археологічні дослідження в Україні в 1999—2000 рр.* — К., 2001. — С. 133—135.
- Крушельницька Л., Бандарівський М.* Археологічні розкопки А. Кіркора і Г. Осовського на Тернопільщині 70—90 рр. XIX ст // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. — 1998. — Вип. 7. — С. 74.
- Крушельницький Б.* Археологічні зацікавлення Антона Шнайдера (1825—1880) // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. — 1998. — Вип. 7. — С. 85.
- Кульська О.А.* Кераміка трипільської культури (хіміко-технологічне дослідження) // *Трипільська культура*. — К., 1940. — С. 307—324.
- Кульська О.А., Дубіцька Н.Д.* Будівельні матеріали трипільської культури (хіміко-технологічне дослідження) // *Трипільська культура*. — К., 1940. — С. 325—337.
- Курінний П.* Історія археологічного знання про Україну. — Полтава, 1994.
- Курінний П.* Академік Микола Біляшевський // *Трипільська культура на Україні*. — К., 1926. — Т. 1. — С. VII.
- Лагодовська О.Ф.* Проблеми усатівської культури // *Наукові записки Інституту історії і археології УРСР*. — Уфа, 1943. — С. 53—66.
- Лагодовська О.Ф.* Розкопки усатівського кургану I — 11 // *Наукові записки Інституту історії і археології УРСР*. — К., 1946. — Вип. 2. — С. 38—54.
- Макаренко М.* Етюди з обсягу трипільської культури // *Трипільська культура на Україні*. — К., 1926. — Т. 1.
- Мовша Т.Г.* О связях племен трипольской культуры со степными племенами медного века // *Советская археология*. — 1961. — № 2. — С. 186—199.
- Овчинников Э.В., Черновол Д.К.* Охранные работы на трипольском поселении хутор Незаможник // *Археологічні дослідження в Україні в 1998—1999 рр.* — К., 1999. — С. 128—131.
- Овчинников Э.В., Черновол Д.К.* Раскопки трипольского поселения Зелена Диброва // *Археологічні дослідження в Україні в 1999—2000 рр.* — К., 2001. — С. 177—178.
- Овчинников Э.В., Черновол Д.К., Гуренко И.П.* Раскопки на трипольском поселении у хутора Незаможник // *Археологічні дослідження в Україні в 1999—2000 рр.* — К., 2001. — С. 174—176.
- Пассек Т.С.* Трипольские модели жилища // *ВДИ*. — 1938. — № 4.
- Пассек Т.С.* Трипольское поселение у Владимировки // *ВДИ*. — 1941. — № 1.
- Пассек Т.С.* Трипільська культура. — К., 1941а.
- Пассек Т.С.* Трипольское поселение Владимировка в свете новых исследований // *КСИИМК*. — 1947. — Вып. XXI.
- Пассек Т.С.* Периодизация трипольских поселений // *МИА*. — 1949. — № 10. — С. 28—41.
- Пассек Т.С.* Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднепровья // *МИА*. — 1961. — № 84.
- Пастернак Я.* Археология Украины. — Торонто, 1961.
- Патокова Э.Ф.* Усатовское поселение и могильники. — К., 1978.
- Патокова Э.Ф., Петренко В.Г., Бурдо Н.Б., Полищук Л.Ю.* Памятники трипольской культуры в Северо-Западном Причерноморье. — К., 1989.
- Петров В.П.* Поселення в Городську // *Трипільська культура*. — К., 1940. — Т. 1.
- Пелецишин М.А.* Розкопки у Винниках біля Львова у 1997—1998 рр. // *Археологічні дослідження в Україні в 1997—1998 рр.* — К., 1998. — С. 124—125.
- Петреску-Дымбовица М.* Кукутень — сто лет археологических исследований // *Румын. лит.* — 1984. — № 9. — С. 11—16.
- Раннеземледельческие поселения* — гиганты трипольской культуры на Украине. — К., 1990.
- Рындина Н.В.* Древнейшее металлообрабатывающее производство Юго-Восточной Европы. — М., 1998.

- Рижов С.М.* Трипільське поселення біля с. Глибочок // Археологічні дослідження в Україні в 1994—1996 рр. — К., 2000. — С. 133—135.
- Рижов С.М.* Трипільський шар поселення Ріпниця I // Ржищівський археодром. Археологічні дослідження та експериментальні студії 2000—2001 років. — К., 2002. — С. 19—41.
- Рижов С.М., Бурдо Н.Б., Відейко М.Ю., Магомедов Б.В.* Давня кераміка України. — К., 2001. — Ч. 1. — С. 5—144.
- Рудинська Є.* V наукова конференція Інституту археології АН УРСР // Археологія. — 1948. — Вип. II. — С. 199—225.
- Сіцінський Е.* Нариси з історії Поділля. — Вінниця, 1927. — Ч. 1.
- Скачун Н.Н.* Новые данные о раскопках трипольского поселения Бодаки // Археологічні дослідження в Україні в 1998—1999 рр. — К., 1999. — С. 133—135.
- Сохацький М.* З життя й творчого доробку археолога Готфрида Осовського // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. — 1998. — Вип. 7. — С. 76—77.
- Сохацький М.П., Суровий О.В., Дудар О.В.* Про житлобудування на поселенні Глибочок // Міжнародна археологічна конференція «Трипільське поселення Кошилівці-Обоз». — Заліщики, 1998.
- Славин Л.М.* Археологические исследования Украинской Академии Наук за 25 лет // КСИИМК. — 1946. — Вып. XII. — С. 87.
- Скрыленко А.А.* Глиняные статуэтки домикенской культуры, открытой в Среднем Поднепровье // Труды XII археологического съезда в Харькове в 1902 г. — М., 1905. — Т. I.
- Спицын А.А.* Раскопки глиняных площадок у с. Колодистого Киевской губернии // Известия археологической комиссии. — М., 1904. — Вып. 12.
- Трипільське поселення Кошилівці-Обоз (до 120-річчя відкриття).* — Наукові матеріали. — Заліщики, 1998.
- Трипільський світ і його сусіди:* Тези доп. — Збараж, 2001.
- Ткачук Т., Мельник Я.* Семіотичний аналіз трипільсько-кукutenських знакових систем (мальований посуд). — Івано-Франківськ, 2000.
- Ткачук Т.М.* Кошиловецький шар поселення Більшівці і його місце в енеоліті Верхнього Подністров'я // Трипільський світ і його сусіди: Тези доп. — Збараж, 2001. — С. 60—61.
- Фрунчак С., Фантух А.* З археологічної спадщини Раймунда-Фрідріха Кайндля // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. — 1998. — Вип. 7. — С. 90.
- Хвойко В.В.* Каменный век Среднего Приднепровья // Тр. XI Археологического съезда. — М., 1899. — Т. 1.
- Хвойко В.В.* Раскопки 1901 г. в области Трипольской культуры // Зап. отд-ния русской и славянской археологии Императорского Русского археологического общества. — СПб., 1904. — Т. V. — Вып. 2.
- Хвойко В.В.* Из области Трипольской (древнеарийской) культуры (по поводу рецензии Н. Беляшевского) // Археологическая летопись Южной России за 1904 г. — К., 1905. — № 4/5. — С. 218—288.
- Хвойко В.В.* Обряд погребения сожжением и его древность. — К., 1906.
- Хвойко В.В.* Раскопки глиняных площадок у с. Крутобородинцы Летичевского уезда Подольской губернии // Тр. Моск. археол. об-ва. — М., 1909. — Т. XXII. — Вып. 2.
- Хвойко В.В.* Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена. — К., 1913.
- Цвек Е.В.* Гончарное производство племен трипольской культуры // Ремесло эпохи энеолита—бронзы на Украине. — К., 1994. — С. 55—95.
- Цвек О.В.* Нові дослідження багатощарового поселення східнотрипільської культури Березівка на Південному Бузі // Археологічні дослідження в Україні в 1998—1999 рр. — К., 1999. — С. 51—53.
- Цвек О.В., Овчинников Е.В.* Роботи Кіровоградського загону // Археологічні дослідження в Україні в 1993 р. — К., 1997. — С. 140—141.
- Черниш К.К.* Ранньотрипільське поселення Ленківці на середньому Дністрі. — К., 1959.
- Черныш Е.К.* Энеолитическое время в Среднем Приднестровье // МИА. — 1962. — Вып. 102. — С. 26—85.
- Черныш Е.К.* Энеолит Правобережной Украины и Молдавии // Энеолит СССР. — М., 1982.
- Черняков И.Т.* Місце трипільської культури в стародавній історії Європи // Археологія. — 1993. — № 3. — С. 5—18.
- Чикаленко Л.* Нарис розвитку української неолітичної мальованої кераміки (Більче Золоте) // Трипільська культура на Україні. — К., 1926. — Т. 1.
- Штерн Э.Р.* Догреческая культура на юге России // Тр. XIII Археологического съезда в Екатеринославе в 1905 г. — М., 1906. — Т. I.
- Шмаглій М.* Великі трипільські поселення і проблема ранніх форм урбанізації. — К., 2000.
- Шмаглій Н.М., Відейко М.Ю.* Майданецкое // StratumPlus. — 2001—2002. — № 2. — Кишинев, 2004.
- Щербаківський В.* Формация української нації. — Прага, 1941.
- Якубенко О.О.* Результати археологічних досліджень трипільського поселення Володимирівка (Кіровоградська обл.), проведених 1989 р. // Деякі основні напрямки вдосконалення діяльності музеїв на сучасному етапі. — К., 1990. — С. 92—102.
- Cemeteries of the Sofievka type: 2950—1750 BC // Baltic — Pontic Studies.* — 1995 — V. 3.
- Demetrykewice Wl.* Poszukiwania archeologiczne w powiecie trembowelskim // Materyaly do antropologii, archeologii, etnografii. — 1900. — IV.

- Gimner M.* Etude sur la civilisation premyceniennne dans le baassin de la Mer Noire apres des fouilles personnelles // Swiatowit. — Warszawa, 1933. — T. XIV.
- Hadaczek K.* Osada przemyslowa w Koszylowcsach z epoki eneolitu. — Leopold, 1914.
- Kandyba O.* Schipenitz. Kunstund Gerfte elnes neolithischen Dorfes. — Leipzig; Wien, 1937.
- Kirkor A.H.* Sprawozdanie s wikaz zabytkow, zloozonych w Akademji Umiejtnosci z wycieczki archeologiczno — antropologicznej w r. 1877 // Zbior wiadomosci do antrpologji krajowej. — Krakow, 1878. — T. 2.
- Kozlowski L.* Budowle kultury ceramiki malowanej w swietle badan przeprowadzonych w Koszylowcach, Niezwiskach i Buszaczu. — Lwow, 1930.
- Kozlowski L.* Zarys Pradzeijow Polski. — Lwow, 1939.
- Kopernicki I.* Pozsukiwania archeologiczne w Gorodnicy nad Dniestrzem wspolne z p. Wladislawem Przybyslawskim, dokonane w r. 1877 // Zbior wiadomosci do antrpologji krajowej. — Krakow, 1878. — T. 2.
- La civilisation de Cucuteni en context Europeen.* — Iasi, 1987.
- Nestor I.* Zur Periodisierung der spateren Zeitstufen des Neolithikum in der RVR // Dacia. NS. — 1960. — IV. — P. 57.
- Ossowski G.* Sprawozdanie z wycieczki paleo — etnologicznej po Galicyi w roku 1889 // Zbior wiadomosci do antropologii Krajowej. — 1890. — XIV.
- Passek T.* La ceramique tripolienn // Изв. ГАИМК. — 1935. — Вып. 122.
- Rozenberg G.* Kulturströmungen in Europa zur Steinzeit. — Kopenhagen, 1931.
- The western border area of the Tripolye culture // Baltic — Pontic Studies. — 2000. — V. 9.
- Tsvek O.V.* The Eastern Tripolye culture and its contacts with the eneolithic trebs of Europe // Baltic — Pontic Studies. — 2000. — V. 9. — P. 111—132.
- Vovk F.* L'industrie premyceniennne dans les stations neolitiques de l'Ukraine // Congres International d'Antropologie et Archeologie prehistoriques. Compte — rendu de la XII session, Paris 1900. — Paris, 1902. — P. 401—404.
- Videiko M.Yu.* Tripolie — «pastoral» contacts. Facts and characted of interactions // Baltic — Pontic Studies. — 1994. — V. 2. — P. 5—28.

Одержано 10.10.2004

H.B. Burdo

ТРИПОЛЬСКАЯ КУЛЬТУРА — 110 лет ИССЛЕДОВАНИЙ

Годом открытия трипольской культуры является условная дата — 1893 год. Именно тогда В.В. Хвойка открыл в Киеве неолитическое поселение на Кирилловской улице. В дальнейшем раскопки аналогичных памятников исследователь провел вокруг местечка Триполье, которое и дало название археологической культуре, оставленной древнейшим земледельческим населением Восточной Европы.

В первые десятилетия изучения выяснилось, что памятники, аналогичные открытым В.В. Хвойкой возле Триполья, известны в лесостепной полосе от Бессарабии до Поднепровья. В начале XX в. трипольские поселения исследовались на территории двух империй — Российской и Австро-Венгерской. В Советском Союзе памятники трипольской культуры изучали археологи Киева, Москвы, Ленинграда, Одессы, Кишинева. Продолжаются исследования трипольской культуры и в независимой Украине. Спустя сто лет не только неизмеримо выросла источниковедческая база трипольеведения, но и коренным образом изменились представления об этой культуре, которая имеет большое значение для древней истории Юго-Восточной Европы.

N.B. Burdo

TRYPILLIA CULTURE — 110 years OF RESEARCH

The year of discovery of the Trypillia culture — 1893 — is conventional. That's when V.V. Hvoika explored a Neolithic settlement on the Kyrillivska Str. in Kyiv. Later on the researcher excavated analogous monuments around a small town of Trypillia after which the archaeological culture of the earliest agricultural population of the Eastern Europe was called.

During the first decades of research it was revealed that the monuments analogous to those discovered by V.V. Hvoika near Trypillia are known in the forest-steppe zone from Bessarabia to the Dnipro River region. In the early 20th century the Trypillia settlements were surveyed on the territory of two Empires — Russian and Austro-Hungarian. In the Soviet time the Trypillia culture monuments were studied by the archaeologists from Kyiv, Moscow, Leningrad, Odessa, Kishiniv. Independent Ukraine also continues the study of the Trypillia culture. During this century not only the Trypillia culture source study base has increased immeasurably, but also the views upon this culture, which is of great importance for the ancient history of the Southeastern Europe, have changed fundamentally.